

Szellemi zavarkeltés itthon

Arday Géza: *Szellemi iránytű az emigrációban*. Cs. Szabó László pályaképe

Budapest, 2018, L'Harmattan

Az erdélyi származású, ám életének jelentős részét szülőföldjétől¹ távol töltő Cs. Szabó László (1905–1984) író, esszéista szerencsére ma már nemcsak kiadott írásai, hanem a róla szóló munkák révén is jelen van szellemi életünkben. Az 1948-ban a kommunista diktatúra elől Nyugatra menekülő Cs. Szabó műveit a magyarországi szocializmus utolsó évtizedének kezdetéig nem lehetett publikálni, ám azóta *oeuvre*-je nagymértékben „hazatért”. Míg az 1980-as években elsősorban esszéit, a rendszerváltás után már novelláit, életrajzi írásait, sőt verseit is kézbe vehették az érdeklődők. Ha nem is gombamód, de azért jelentősen szaporodtak a róla szóló megemlékezések, írások is, ez utóbbiak közül föltétlenül ki kell emelni a *Forrás* 2005. évi Cs. Szabó-különszámát, mely az író születésének centenáriumára jelent meg. Mégis, mindezek ellenére, számos megválaszolatlan kérdés maradt Cs. Szabó László életével és munkásságával kapcsolatban. Például: hogyan hatottak egymásra azok az alkotók, akik az „esszéíró nemzedék” nevet kapták az irodalomtörténettől?² Mi-

ért volt annyira ellentmondásos Cs. Szabó László viszonya a nála fiatalabb angliai emigránstársához, a róla mindig tisztelettel (sőt, szeretettel) nyilatkozó és író Czigány Lóránthoz?³ Hogyan kötődött Cs. Szabó a XX. század legfontosabb magyar szellemi teljesítményeit megteremtő népi mozgalomhoz?⁴ (Itt különösen sok a zavar: egy néhány évvel ezelőtt megjelent tanulmánykötet szerzője pl. egyenesen az urbánusok közé sorolja Cs. Szabót,⁵ ami nyilvánvalóan nem igaz: ő a két irányzat közti ellentétek feloldásán fáradozott,⁶ míg angliai emigrációjában elsősorban – de nem kizárólag – a népi mozgalom híveit segítette).⁷

ehhez, Sárközi Mátyás: *Csé. Cs. Szabó László életműve*. Budapest, 2014, Kortárs Kiadó, 32.

- 1 Cs. Szabó László ugyan Budapesten jött a világra, ám első tizenöt esztendejét Kolozsvárott töltötte, s élete végéig büszke volt transzszilván eredetére, Rónay László: „A sors embere.” Emlekezés Cs. Szabó Lászlóra. *Népszava*, 1989. november 25., 8.
- 2 Cs. Szabó László élesen tiltakozott az ellen, hogy íróbarátaival (pl. Halász Gáborral, Szerb Antallal, Illés Endrével, Gyergyai Albérttel stb.) alkotott közösségüket „esszéíró nemzedék” névvel illessék. Cs. Szabó László: *Alkalmom. Esszék irodalomról, művészetről*. Budapest, 1982, Gondolat Könyvkiadó, 9–11. Ld. még

- 3 Czigány Lóránt fontosabb írásai Cs. Szabó Lászlóról: A mi Kazinczyknk. *Irodalmi Újság*, 1980. november–december, 9–10; Cs. Szabó László Londonban. *Literatura*, 1989, 3–4, 430–440; SzerenCSÉnk volt, hogy volt Csénk... Egyveleg a naplóból (1971–1981). *Forrás*, 2005, 11, 73–88. Ld. még Sárközi M.: *Csé. I. d. k.* 179, 181, 211.
- 4 A kérdés tisztázásához talán Monostori Imre járult hozzá a leginkább, Monostori Imre: Cs. Szabó László és a népi irodalom. *Forrás*, 2005, 11, 56–65.
- 5 Széchenyi Ágnes: *Pályaképek. Művelődéstörténeti metszetek a 20. századból*. Budapest, 2015, Corvina, 206.
- 6 Monostori Imre: Cs. Szabó László és a népi irodalom, i. m. 62.
- 7 Cs. Szabó László: *Hűlő árnyékban*. Budapest, 1991, Gondolat, 230; Borbándi Gyula: *Nem éltünk hiába. Az Új Látóhatár négy évtizede*. Budapest, 2000, Európa Könyvkiadó, 45, 49, 54–57.

Nos, ezekre a kérdésekre a legújabb Cs. Szabó monográfiából sem kapunk választ. Sőt, azt mondhatjuk, hogy Arday Géza munkájából semmi olyat nem tudunk meg, amit már ne írtak volna le mások (pl. Sárközi Mátyás kiváló könyvében)⁸ Cs. Szabó Lászlóról. Ehelyett kapunk egy mérsékelt igényes kiadású (a jegyzeteket a kötet végébe helyező, ezáltal az olvasást nehezítő), a szerző személyét érdektelen kiszólásokkal érintő,⁹ számos fölösleges résszel bíró,¹⁰ hosszúra nyújtott eszme-futtatást arról, hogy Arday Géza szerint kik voltak a XX. századi magyar irodalom legnagyobb áruói és legpéldaértékűbb erkölcsi nagyságai. Ezt egészen pontosan ő két író példáján keresztül próbálja igazolni, az urbánus, polgári, emigráns Márai Sándoron és a népi, „ittthon maradt” Illyés Gyulán keresztül. (Cs. Szabó életművének bemutatása csak mintegy keretül szolgál ehhez.)

Arday számára ugyanis Márai Sándor a becsület, az erkölcsi szilárdság és tisztaság hajlíthatatlan megtestesítője, aki előtt minden tisztességes embernek meg kell emelnie a kalapját. Tény, hogy a Magyarországot 1948-ban elhagyó, párját ritkítóan termékeny író halála pillanatáig (1989. február 21.) nem engedett elveiből, azaz nem volt hajlandó visszatérni hazájába addig, amíg ott szovjet csapatok állomásoznak, és az őket kiszolgáló kommunisták uralkodnak. Vitán felül áll, hogy ez az antibolsevista hozzáállás példaértékű és tiszteletet parancsoló.¹¹ Ugyanakkor ebből

önmagában még nem következik, hogy Márai Sándor jó magyar író volt.¹² Arday nagyot téved, amikor erkölcsösség és az esztétikai teljesítmény között feltétlen összefüggést lát. (Ez sem újdonság, sokan

gyarul, de ő annak ellenére elzárkózott ettől, hogy anyagilag is jól járt volna ezzel, Szeberényi Zoltán: Egy tudatos író különös világa (Jubileumi tallózás Márai Sándor műhelyében). *Irodalmi Szemle*, 2000, 3–4, 4–9, 8.

12 Osztovits Ágnes ezt tökéletesen megfogalmazta: „Márainak politikailag, ha a kommunista rendszer lényegéről van szó, maradéktalanul igaza van, de mivel távol van [...], óhatatlanul téved a hazai szellemi élet megítélésében. Ahogy azok is tévednek, akik Márai távollétét abszolút erényként tüntetik fel, és [...] következetessége folytán a művek esztétikai minőségét is felértékelik. Kevés hozzá fogható jellem akad a században, ám ettől még nem kell regényeit a magyar irodalom élvonalába emelni. Az utóbbi évtizedben kibontakozó Márai-kultusz sajnálatos módon nem párosul a művek alapos megismerésével.” Osztovits Ágnes: Műhely. Folyóiratszemle. *Magyar Nemzet*, 2000. április 17., 14. Ld. még Mohai V. Lajos kiváló esszéjét: Márai nincs a helyén. „...e percben úgy látszik, elég nehéz a hagyatékából nagy művet, ha tetszik, korszakosat, kibontani. [...] újságírói, regényírói megszállottsága, legparányibb szövegeinek is magas nivójú nyelvi megformáltsága tény és becsülendő erény, miközben retorikája vissza-visszatérően ugyanaz, mind sablonosabb; szirupos témái, amikor a gyertyák csonkig égnek, engem végképp taszítanak, a magyar polgárról folyamatosan rajzolt képet pedig inkább egy kitárlt szerepébe rögzült személyiség elgondolásának érzem – inkább ásatagnak, mint valóságosnak, netalántán eredetinek. Vagyis Márai írói vállalkozásai a polgárról, mint például az 1943-as *Sirály* című regény, többnyire a valóság mellett elmenő elgondolások illusztrációi. Mindenesetre a *Nyugat* nagyjainak árnyékában Márai nem újított sem formát, sem világgépet. Sőt mintha görcsös ragaszkodása saját polgári maszkjához a helyes arányérzékét torzította volna el a körülötte lévő világot felmérve. Tényleg reprezentatív írója volt ő a magyar polgárságnak? Ki tudja?...” In Mohai Lajos: *A drága váza*. Válogatott esszék, tanulmányok. Szombathely, 2016, Savaria University Press, 166–168.

8 Sárközi M.: Csé. I. m.

9 Pl. Arday Géza: *Szellemi irányítú az emigrációban*. Cs. Szabó László pályaképe. Budapest, 2018, L' Harmattan Kiadó, 247.

10 Cs. Szabó László és Király István egyaránt Sárospatakon levő könyvtárának összehasonlítása éppen úgy kihagyható lett volna a kötetből, mint a magyar emigrációs hullámok felsorolása Rákócziától a XX. századig. Arday Géza: *Szellemi irányítú az emigrációban*, i. m. 22, 39 és 221.

11 Főleg úgy, hogy a hetvenes évektől már szívesen kiadták volna Márai műveit itthon, ma-

elkövették már ezt a hibát.) Míg Márait az erkölcs bajnokaként az irodalom Parnaszszusára emeli,¹³ szinte már felháborodottan ír arról, hogy Cs. Szabó mekkora hibát követett el azzal, hogy több évtizednyi emigráció után életének utolsó éveiben többször is hazalátogatott, sőt Aczél Györggyel is találkozott: „Cs. Szabó emberre jelleme és írói szelleme egységben maradt, amíg 1980-ban Aczélal nem kezdett el kvaterkázni.” Súlyos hibának nevezi, és károsnak tartja, hogy Cs. Szabó a hidegháború éveiben, 1980-ban „*elveit feladva*” leült a Kádár-korszak első számú kultúrpolitikusával tárgyalni életműve, több ezer kötetes könyvgyűjteménye hazahozataláról.¹⁴ Pedig Cs. Szabó László nem adta föl elveit, hiszen ő hazatérése feltételül azt szabta meg, hogy újra publikálják legalább egy írását („ha kell a személyünk, kelljenek a hazának műveink is” – vallotta).¹⁵ Ehhez ő következetesen tartotta magát, kívárta, amíg éveken át „fektetett” Dickens-napló című tanulmányát végre megjelentette 1980-ban a *Nagyvilág*, s csak utána látogatott haza – Illyés Gyula magánvendégként,¹⁶ közvetlenül azután, hogy a hollandiai Mikes Kelemen Kör rendezvényén előadást tartott az 1945 és 1948 közötti magyar irodalom hányattatásairól.¹⁷

Nem gondolom, hogy Cs. Szabó hazalátogatásával mintegy legitímálta volna a Kádár-rezsimet. Bizonyára voltak olyanok, akik „trófeaként” mutogatták őt, és az aczéli kultúrpolitika nyitottságát vele demonstrálták. Am erősen kérdéses, hogy ezen az „üzleten” ki nyert többet. Óriási hírverést mindenesetre nem kapott a nyu-

gati magyar irodalmi emigráció doyenjének „hazacsábítása”.¹⁸ S még azt sem lehet mondani, hogy a hazai publicisztika kizárólag dicshimnuszokat zengett volna „Cséről”. E. Fehér Pál például nem mulasztotta el felhívni csúsztatásokkal teli cikkeiben a figyelmet arra, hogy az emigráns Cs. Szabó időnként a kommunista politikusokat kiszolgáló szerzők egy részét hazaárulással vádolta, vagy hogy 1975-ben megróttta az angol értelmiség bizonyos köreinek túlzott baloldaliságát, vagy hogy bírálta Roosevelt második világháború alatti erős szovjetbarátságát.¹⁹ Időnként arról is lehetett olvasni, hogy Cs. Szabó a BBC munkatársaként sokszor erősen bírálta a Magyar Népköztársaság politikáját.²⁰ A Magyar Televízió pedig évekig halogatta Czigány György Cs. Szabóval készített interjújának levetítését (amelyben egyébként Czigány nem kérdezett rá a magyar kultúrpolitika szemében elvileg fontos hazalátogatással

13 Arday Géza: *Szellemi iránytű az emigrációban*, i. m. 274.

14 Uo. 135, 180.

15 Pete György: „A diaszpóra mindenese.” Beszélgetés Szépfalusi Istvánnal. *Magyar Nemzet*, 1988. aug. 27., 7.

16 Ezt maga Arday is említi a könyvében, Arday Géza: *Szellemi iránytű az emigrációban*, i. m. 236.

17 Sárközi Máttyás: *Csé*, i. m. 199–201.

18 A pártállam hivatalos lapjai (*Népszabadság*, *Magyar Nemzet*, *Népszava*) egyáltalán nem számoltak be az eseményről, és a későbbi években sem halmozták el kiténtetett figyelmükkel az írórt. A *Népszabadság* 1981. május 15-ei száma szűk szavú közleményben tudatta a közvéleménnyel, hogy Cs. Szabó László találkozott a Magyar PEN Club tagjaival. Ugyanebben az évben a *Magyar Nemzet* hasábjain méltatták a lírikus Cs. Szabót (Berkés Erzsébet: Vándorének. A nyugat-európai és tengerentúli magyar költők antológiája. *Magyar Nemzet*, 1981. szeptember 27., 13; Nádor Tamás: Vándorének. Tiszteletpéldány az olvasónak! *Magyar Nemzet*, 1981. augusztus 9., 10), 1982-ben pedig a *Népszavában* üdvözölték *Alkalom* című munkájának megjelenését (Seres József: *Alkalom*. Cs. Szabó László esszékötete. *Népszava*, 1982. október 2., 11).

19 E. Fehér Pál: Felejtődsdi? *Népszabadság*, 1982. augusztus 14., 15; E. Fehér Pál: „Egyelőre át nem hidalható?” *Népszabadság*, 1983. augusztus 5., 7; E. Fehér Pál: Roosevelt körül. Kulturális jegyzetek. *Népszabadság*, 1985. szeptember 4., 7.

20 Helyreigazítás. *Népszabadság*, 1984. május 5., 15; Meghalt Cs. Szabó László. *Népszabadság*, 1984. szeptember 29., 15.

kapcsolatos pozitív élményeire).²¹ Sárospataki temetésén pedig a magyar államot mindössze a Művelődési Minisztérium főosztályvezetője képviselte.²² Vagyis túl sok hasznat, úgy tűnik, nem hozott Aczél Györgyéknek Cs. Szabó „megalkuvása”. Cserébe ismét megjelenhetett itthon számos írása, halála után pedig legendás hírű londoni magánkönyvtára Magyarországra költözött, a Sárospataki Református Kollégium fogadta be (iratait a Petőfi Irodalmi Múzeum vette át).

Mindez azonban nem sokat ér Arday Géza szemében, hiszen számára Márai Sándor az erkölcs alfája és omegája, aki nem engedte megjelentetni a szocializmust építő Magyarországon a könyveit, s Cs. Szabóval ellentétben 1989 után ünnepezt íróvá vált.²³ Csakhogy a teljesen indokolatlanul kialakított és mesterségesen gerjesztett Márai-kultusznak egészen más okai voltak.²⁴ Mindenesetre olyan sokszor

kerül elő Márai neve egy elvileg Cs. Szabó Lászlóról szóló műben, hogy erős a gyanúm: Arday Géza valószínűleg a kassai polgárról akart valójában könyvet írni, csakhogy a Márairól szóló kötetekkel már Dunát lehet rekeszteni, s ott bizonyára nehezebb újat mondani. Maradt tehát Cs. Szabó, akiből próbált afféle „pót-Márait” faragni, erőltetül érvelve a két író „szellemi-lelki rokonsága” mellett,²⁵ pedig nem sok közös vonást lehet felfedezni az írásaikban.

Arday könyvével ezen túlmenően is számos probléma van. Munkája telis-tele van tárgyi tévedésekkel, pontatlanságokkal. Talán pusztá figyelmenlenségéből kerülték írásába olyan állítások, hogy a Gömböskormány még 1937-ben is működött (89 és 258). Vagy, hogy az 1960-as években is „ávónak” hívták a magyar politikai rendőrséget (201). Vagy, hogy Aczél György „harminchárom évig” irányította a magyar kultúrát (169–170). Vagy, hogy 1938 után a népi mozgalom „fokozatosan megszűnt politikai tényező lenni, ami független maradt a tovább élő népi irodalomtól” (157). Ám nem ezekben az állításokban látom a fő problémát. Még csak nem is a tudományos(kodó) és zsurnaliszta stílus gyakori és érthetetlen váltokozásában vagy a fölösleges jelzők használatában.²⁶

Mindezeknél sokkal súlyosabb problémának gondolom Ardaynak azt a kétségbeesett igyekezetét, amellyel megpróbálja az „itthon maradt” alkotók presztízsét lerombolni. Elsősorban Illyés Gyulára haragszik, s módszeresen kiválasztja azokat a szerzőket, akik a valódi elemző és megértő munka elvégzése helyett az utóbbi években dühödten támadták a XX. századi magyar irodalom egyik legnagyobb hatású, legeredetibb, legszínvonalasabb alakját. Arday nem túl eredeti módon csatlakozni kíván ezekhez a szerzőkhöz, s felháborodik azon, hogy Cs. Szabó egész életében

21 Szép Szó. *Népszava*, 1985. augusztus 27., 6.

22 Eltemették Cs. Szabó László író. *Népszabadság*, 1984. október 6., 20.

23 Arday Géza: *Szellemi irányítú az emigrációban*, i. m. 193.

24 Márai több mint négy évtizedig tartó magyarországi agyonhallgatását szinte törvényszerűen követte 1989 után az író kultuszának gyorsított felépítése, munkáinak kiadása (Rónay László: *Márai Sándor*. Debrecen, 2017. Éghajlat Könyvkiadó, 769). Vélelmezhetően a rendszerváltás után befolyást szerző régi/új politikai és szellemi elit is támogatta ezt a folyamatot: az ízig-vérig antikommunista, hazájából elűdözött, de a „magyar glóbuszon” kívül is érthető Márai rehabilitálásával kiválóan lehetett demonstrálni az aczéli kultúrpolitika utáni „szép új világot”. Márai minden határon túlnyúló népszerűsítése azonban indokolatlanul felnagyította a magyar irodalomtörténetben betöltött szerepét. Ld. még ehhez Bán Zoltán András: Igen is, meg nem is, Szegedy-Maszák Mihály: Ottlik Géza. *Kritika*, 1994, 10, 43–44; Takács Ferenc: Írók száműzetésben. *Népszabadság*, 2004. január 3., 9; Rónay László: Szembesítés Máraival. *Népszava*, 2004. január 17., 18; Böcskei Balázs: Akiket megölték, helyettünk ölték meg. *Népszava*, 2009. december 19., 6 és Osztovits Ágnes: *Műhely*, i. m.

25 Arday Géza: *Szellemi irányítú az emigrációban*, i. m. 224.

26 Uo. 22, 41, 69, 137, 146, 166–167.

kiemelten kezelte a *Puszták népe* szerzőjét: „Cs. Szabó egyoldalú és kritikátlan barátsága Illyéssel mind a mai napig érthetetlen és értelmezhetetlen marad még azok előtt is, akik ismerik ezt a helyzetet, mint Baranyai Katalin irodalomkedvelő tanár-nő [...]”²⁷ Arday szemében Illyés a kétkulacsosság, az árulás mintapéldája, aki – hasonlóan számos magyar alkotóhoz – 1948 után nem emigrált, itthon maradt 1956 után is... és helytállt. Ugyanis Illyés pontosan tudta, hogy komoly bátorságra vail külföldre menekülni, és ott új egzisztenciát teremteni, de legalább akkora tett vállalni az itthoni harcokat. Vállalni az „ahogy lehet” hozzáállásból fakadó, lélegzőtrő, de szükséges értékmentő munkát. Nem szükséges itt felvázolni, hogy mi volt Illyés szerepe a magyar népi-nemzeti ellenzék létrejöttében és összefogásában. És nem szükséges hosszasan elemezni, azt sem hogyan formálta, hogyan gyengítette Illyés a magyar kommunista kultúrairányítás romboló tevékenységét. Azt pedig végképp nem kell bemutatni, hogy

a határon túli magyarok védelméért ki tett többet, az itthon maradt Illyés, akire mindig oda kellett figyelni, vagy az emigráns Márai. Itt most arra kell felhívni a figyelmet, hogy Arday Géza ezzel a könyvével pontosan azt az aczéli kultúrairányító módszert folytatja, amely ellen szakokban ágál. A magyar irodalmi élet megosztásához járul hozzá azzal, hogy valótlanságokat állít Cs. Szabó Lászlóról, Illyés Gyuláról és Márai Sándorról. Ezzel azonban csak önmagát járhatja le.

A bölcsészettudományokban mindig dicséretes, ha egy szerző képes távolságot tartani választott témájának (fő)szereplőjétől, vagy legalább törekszik arra, hogy „hőset” objektíven, tárgyilagosan, semlegesesen mutassa be. Ugyanakkor nagy hiba, ha az irodalomtörténésznek egyáltalán nem sikerül azonosulnia azzal a személlyel, akiről biográfiát készít. Úgy tűnik, hogy Arday Géza pontosan így járt: Cs. Szabó Lászlót, a nyugati magyar emigráció szellemi életének egyik legfontosabb tagját képtelen volt megérteni.

Pál Zoltán

27 Uo. 74., ld. még 257. Méltatlan, igazságtalan és felháborító, hogy azt a Baranyai Katalin irodalomtörténészt minősíti így, aki évek óta azon dolgozik, hogy Cs. Szabó Sárospatakon elhelyezett könyvtárát és életművét minél jobban megismerhessék az érdeklődők. Talán személyes ellentét van a két Cs. Szabó-kutató között?

PÁL ZOLTÁN (1987) doktorjelölt történész. Kötetete: *Az Eötvös Kollégium. Elitképzés a népi demokráciában, 1956–1984* (2013).